

УДК 811.161

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ «КИЇВ» У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ МИКОЛИ ЗЕРОВА

ПАЛАШ

Альона Олегівна,

аспірантка відділу стилістики,
культури мови та соціолінгвістики
Інституту української мови НАН
Українивул. М. Грушевського, 4, м. Київ,
01001

E-mail: palash706@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5283-9906

Aliona

PALASH,

Postgraduate student of the
Department of Stylistics, Language
Culture and Sociolinguistics at the
Institute of the Ukrainian Language
of the National Academy of
Sciences of Ukraine

4 Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine

E-mail: palash706@gmail.com

У статті здійснено лінгвокультурологічний аналіз концепту «Київ» у поезії М. Зерова; простежено формування ознак поетичного концепту; з'ясовано особливості індивідуально-авторського опису Києва.

*Зосереджено увагу на контекстуально-семантичній структурі лексеми **Київ** у сонетах М. Зерова як чільного представника неокласиків. Визначено й проаналізовано лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) лексеми **Київ**: 1) місто; 2) держава; 3) державна влада; 4) жителі міста. Досліджено периферійні зони однойменного концепту, у яких наявні когнітивні коди, що конкретизують образ Києва. Схарактеризовано хронотоп Києва, який означений реальними часовими проміжками. Протиставлення описів Києва у часових площинах минулого і сучасного зумовлене тим, що сучасність поет осмислює не як тотальне оновлення старого, що було характерним для радянської поезії, а як руйнацію, а минуле – як джерело збереження духовно-морального потенціалу людини й через нього – як вихід у майбутнє.*

Ключові слова: *концепт, мовна картина світу, поетичний концепт, ідіостиль, мікрополя, концептосфера, власні назви.*

Актуальне завдання проблема сучасної лінгвоукраїністики – поглиблення знань про національну мовну картину світу, художньо-мовну картину світу та індивідуальні картини, реалізовані в ідіостильових практиках письменників. Щодо вивчення індивідуальних мовних практик визначальним стає критерій значущості ролі того чи того автора для розвитку

національного художнього стилю, а в ширшому вимірі – для історії літературної мови. Із цього погляду індивідуальна мовна картина світу М. Зерова є, безумовно, пізнавальною.

Мета статті – простежити лінгвоестетичну реалізацію концепту «Київ» у текстах сонетів М. Зерова.

Поняття «концепт» – одне з найчастотніших у мові сучасних лінгвокогнітивних досліджень. Випрацьовуючи узагальнені типології концептів, дослідники окремо акцентують на таких кваліфікативних параметрах, як упорядкована сукупність ментальних одиниць, вмістище культурного знання, уособлення досвіду людини та її знань про світ (І. Фісак, В. Літяга). Прикметно, що названі особливості також властиві й художнім концептам, але набувають у них певної естетичної функції, «тому вивчення таких концептів передбачає виявлення їхньої художньої природи з урахуванням тих смислів, які відкриті в концепті іншими галузями – філософією, когнітологією, психологією, лінгвістикою» [Фісак 2014: 74].

Хоча зв'язок між загальномовним концептом і поетичним концептом незаперечний, названі поняття диференціюємо так само, як мовну картину світу та поетичну картину світу, складниками яких вони виступають. В.С.Калашник відзначає, що *поетична мовна картина світу* не може бути кваліфікована як частина *загальної мовної картини світу*, оскільки співвідношення між ними аналогічне співвідношенню між поняттями *мова* і *поетична мова* з естетично-функціональним критерієм розмежування [Калашник 2001: 3]. Отже, доцільно говорити про коректність побудови двох логічних ланцюгів: *мова – мовна картина світу – мовний концепт; поетична мова – поетична картина світу – поетичний концепт*. Існуючи паралельно, вони подекуди взаємно накладаються або й перетинаються.

Концептосфера мовотворчості окремого автора – це вербалізований вияв його світобачення. Адже ключові образи як лінгвоестетичні доміанти індивідуальної мовно-художньої практики завжди пов'язані з концептуально-світоглядними засадами творчості письменника. Вивчення конкретних концептів у їх взаємодії виявляє логіку авторського словесно-художнього пізнання й відображення дійсності.

Місто *Київ* в українській національній картині світу належить до культурно-історичних феноменів, про які І.О.Голубовська, розглядаючи проблему співвідношення між поняттями й концептами, зауважує: «Можливість стати концептами надається винятково тим поняттям, які є значущими для певної культури, які виступають носіями концентрованої культурної пам'яті народу» [Голубовська 2016: 154]. Тому, з огляду на імплікований у цьому концепті понадчасовий і часово маркований соціально-політичний контекст, він заслуговує на посилену увагу дослідників, зокрема й у вимірі індивідуальної репрезентації в поезії М. Зерова.

Як і інші неокласики, М. Зеров – поет міста, однак його урбанізм відрізняється від попереднього футуристичного досвіду поетизації міста, він також не має технократичного забарвлення, як в авангардистів. У художній концепції неокласиків *місто* – це насамперед осередок культури, а в поезіях М. Зерова однойменний концепт постає як інваріант неокласичної моделі світу, доповнюючи міфологізм поетичної інтерпретації світобудови.

Контекстуально-семантичну структуру лексеми *Київ* у мовотворчості М. Зерова формують такі лексико-семантичні варіанти (ЛСВ): 1) місто; 2) держава; 3) державна влада.

Згідно з лексикографічними джерелами, значення іменника «місто», що є основним для топоніма *Київ*, формують дві релевантні семи: 'великий населений пункт' і 'адміністративний, промисловий, торговий, культурний центр' (СУМ IV: 751). Однак у поезії М. Зерова контекстів із домінуванням чи стилістичним розгортанням цих сем не виявляємо. За нашими спостереженнями, *Київ* у сонетах неокласика концептуалізований не як столиця України (тобто її адміністративний центр), а радше як місто, тісно пов'язане з національною історією та культурою: *Але, мандрівче, тут на пісках стань, / Глянь на химери барокових бань, / На Шеделя білоколонне диво: / Живе життя, і силу ще тайть / Оця гора зелена і дрімлива, / Ця золотом цвяхована блакить* (с. 69). Носіями культурної семантики при цьому виступають образи *химери барокових бань, Шеделя білоколонне диво, золотом цвяхована блакить* тощо.

Лексема *держава* в сонеті «Київ з лівого берега» виразно корелює з образом *Києва*, однак реалізує песимістично марковане оказіональне значення «те, що незворотно минуло, чого не можна повернути назад», пор.: *Давно в минулім дні твоєї слави, / І плаче дзвін – стоголоса мідь, / Що вже не вернеться щаслива мить / Твого буяння, цвіту і держави* (с. 69). Достовірність такої інтерпретації підтверджують художні деталі *давно в минулім дні твоєї слави, плаче дзвін, не вернеться щаслива мить*.

Як відомо, у периферійній зоні семантико-поняттєвого поля образів-концептів наявні когнітивні коди (мікрополя), компоненти яких репрезентують два типи смислових зв'язків – синтагматичні (внутрішні) та ієрархічно-парадигматичні (зовнішні). Як стверджує В.Г. Ніконова, внутрішні зв'язки характеризують взаємозумовленість смислових атрибутів у межах одного мікрополя, а зовнішні виникають між складниками різних мікрополів, а також у кореляції з ядром концепту [Ніконова 2017: 5]. Специфічною рисою концептосфери М. Зерова є те, що численні виокремлені й синтезовані в її межах концепти, маючи різні змісти, характеризуються високим ступенем інформативної насиченості.

Хронотоп *Києва* у поезії М. Зерова означений хронологічними координатами «сучасне – минуле». Таке протиставлення у двох часових площинах зумовлене тим, що М. Зеров осмислює і сприймає, а отже й змальовує *сучасність* не як тотальне оновлення старого (що було характерно для сучасної йому офіційної радянської поезії), а як руйнацію традиції. Водночас *минуле* в його індивідуально-авторській концепції виразно пов'язане з мотивом збереження духовно-моральних цінностей людини й людства загалом, що зумовлює зв'язок із майбутнім.

У сонетах М. Зерова виявляємо художні описи реалій і подій періоду Київської Русі. Вербальними маркерами часу й водночас носіями історично достовірної інформації про прадавній *Київ*, зображений у творах «Святослав на порогах», «Сон Святослава», «Князь Ігор», «Брама Заборовського», є передусім власні назви, зокрема імена відомих історичних

осіб, творців національної історії та культури. До таких, наприклад, належать імена київських князів *Святослава* та *Ігоря*. Знаковою вважаємо актуалізацію цих імен уже на рівні згаданих вище заголовків. Натомість у текстах із ними корелює загальна назва *князь* (1. *іст.* Голова роду, племені або союзу племен, що звичайно стояв на чолі військової дружини, а з розвитком феодалізму – вождь війська та правитель князівства» [СУМ: IV, 199]). У свою чергу, їй семантично підпорядковані номінація *русичі* («народонаселення давньої Русі» [СУМ: VIII, 912]) і численні метафори героїчного та закличного змісту (*нум славетні дні спом'янем, покажем шлях... веде на північ моносили, полинув би що тільки сили, поставить стяг, народився для бою і звитяг* тощо). Пор.: *Та не вважає князь на віщий спів: / «Нум, русичі, славетні дні спом'янем, / Покажем шлях кощям препоганим / До Лукомор'я голих берегів!»* (с. 61); *А князь стоїть, невитертий варяг – / Веде свої на північ моносили. / Та сам полинув би що тільки сили / Під Доростолом свій поставить стяг: / Він народивсь для бою і звитяг...* (с. 35). Проілюстровані фрагменти сонетів приваблюють акцентованим оптимістичним психологізмом. Для мовних портретів князів домінантними є семи 'сила', 'впевненість', 'лідерство'.

Застосування прийому контрастування дає змогу увиразнити суперечність між «особистим» і «державним» й у такий спосіб поглиблює опис внутрішнього, психоемоційного світу ліричного героя – історичної особи. Знаковими в цих контекстах виявляються архаїзми й історизми, які передають колорит описуваної епохи. Наприклад, у сонеті «Святослав на порогах» автор свідомо вживає скандинавські (*Варуфорос*, *Геландрі*) й давньоримські (*Вулніпраг*) назви дніпровських порогів, згадувані у творі «Про управління імперією» візантійського імператора Костянтина Багрянородного. Пізніші їхні назви – *Варуфорос* (*Вулніпраг*) – *Вовнизький*, а *Геландрі* – *Дзвонецький* пороги. Для сучасного читача пояснення потребують також лексема *моносил* – «однодрев», грецька назва човна, видовбаного з суцільного дерева; *Доростол* – фортеця на Дунаї, яку в 971 р. захопив Святослав [Київські неокласики 2015: 805].

На відміну від давнього *Києва*, часопростір сучасного міста у сонетах М. Зерова не чітко розмежовано. Тільки кількома рядками окреслено атмосферу бурхливого літературного життя Києва початку 20-х років ХХ ст.: *І в наші дні зберіг ти чар-отруту: / В тобі розбили табір аспанфути – / Кують і мелють, і дивують світ, / Тут і Тичина, голосний і юний, / Животворив душею давній міт / І «Плуга» вів у сонячні комуни* (с. 28).

Глибоко філософський сенс, яким М. Зеров наповнює образ *Києва*, оприявнюють контексти, у яких це місто описане як епіцентр часових перетинів – минулого, сучасного й майбутнього: *До тебе тислись войовничі готи, / І Данпарштадт із пущі виглядав. / Тут бивсь норман, і лядський Болеслав / Щербив меча об Золоті ворота; / Про тебе теревені плів Ляссота / І Левассер Боплан байки складав* (с. 28).

Релевантними для художнього портретування *Києва* є пейзажоописи, конкретизовані просторовими номінаціями. Естетизуючи впізнавані і в його час, і сьогодні, на початку ХХІ століття, локації київського простору, М. Зеров актуалізує просторово-архітектурний (*Золоті Ворота*), гідронімний (*Дніпро, Дон*) субкоди онімного коду концепту. Апелятивні *береги, вулиці, гора, піски*, які є компонентами біоморфного коду, посилюють достовірність авторських пейзажоописів Києва.

Колірно насичений образ сучасного письменникові *Києва* виявляємо в сонеті «У травні». Гама насичених барв (*сліпучосиній сплав, голе жовтоглиння, прозоре проміння, брунатні лози і смарагди трав, кров зелена земних рослин* тощо) створює дивовижний концепт міста-веселки, що йому немає аналогів у західноєвропейській поезії. Однак цю ліричну ідилію емоційно руйнує мотив близької розлуки з рідним містом.

У сонеті «Київ з лівого берега» М. Зеров у рядках першого катрена колоритно відтворює природну красу і мальовничість краєвидів Києва: *Вітай, замріяний, золотоглавий / На синіх горах... / Загадався, спить, / І не тобі, молодшому, горить / Червлених наших днів ясна заграва* (с. 27); *Живе життя, і силу ще таїть / Оця гора зелена і дрімлива, / Ця золотом*

цвяхована блакить (с. 27). Світлову й колірну гаму контексту вдало доповнюють експресивно-оцінні епітети й розгорнуті епітетно-метафоричні конструкції (*золотоглавий, сині гори, гора зелена і дрімлива, червлених наших днів ясна заграва, золотом цвяхована блакить* тощо), які набувають статусу мовно-естетичних знаків національної культури.

Отже, лінгвокультурний концепт «Київ» у поетичному дискурсі М. Зерова постає як ментально складне логіко-семантичне утворення. В індивідуальній рецепції поета-неокласика для вербалізації актуальної художньої семантики актуальними є власні назви (антропоніми й топоніми), історизми, архаїзми, що стають засобами відображення культурологічних, естетичних та політичних поглядів митця.

Аскольдов С. А. Концепт и слово. Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. Москва, 1997. С. 267 – 279.

Голубовська І. О. Сучасна українська лінгвоконцептологія: стан і перспективи розвитку. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. праць*. Хмельницький, 2016. Вип. X. Т. 1. С. 151 – 159.

Зеров М. Твори: У 2 т. Т. 1. Київ: Дніпро, 1990.

Калашник В. С. Образно-сміслова єдність як засіб і знак у поетичній мовній картині світу. *Вісник Харківського національного університету. Серія: Філологія*. 2001. № 519. Вип. 32. С. 3 – 11.

Київські неокласики: Антологія. Київ: Смолоскип, 2015.

Літяга В. «Концепт» у парадигмі сучасних лінгвістичних досліджень. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2013. № 1. С. 48 – 50.

Ніконова В. Г. (2017). Художні концепти в трагедіях Шекспіра: польова структура. URL: <http://shakespeare.zp.ua/texts.item>

Фісак І. В. Категорія «Концепт» у сучасному науковому дискурсі. *Філологічні науки*. 2014. Вип. 17. С. 68 – 77.

REFERENCES

Askoldov, S. A. (1997). Concept and word. Russian Literature. From the theory of literature to the structure of text. Anthology. P. 267 – 279. Moscow (in Rus.)

Fisak, I. V. (2014). Category «Concept» in modern scientific discourse. *Philological Sciences*, 17, 68 – 77 (in Ukr.)

Holubovska, I. O. (2016). Modern Ukrainian linguoconceptology: state and prospects of development. *Actual problems of philology and translation studies*. Aug. X. Vol. 1. P. 151 – 159 (in Ukr.)

Kalashnyk, V. S. (2001). Figurative-semantic unity as a means and sign in the poetic linguistic picture of the world. *Bulletin of Kharkiv National University. Series: Philology*. № 519. Aug. 32. P. 3 – 11 (in Ukr.)

Kyiv Neoclassics: Anthology. (2015). Kyiv (in Ukr.)

Litiaha, V. (2013). «Concept» in the paradigm of modern linguistic research. *Bulletin of the T. Shevchenko National University of Kyiv*, 1, 48 – 50 (in Ukr.)

Nikonova, V. H. (2017). Art concepts in the tragedies of Shakespeare: field structure. URL: <http://shakespeare.zp.ua/texts.item> (in Ukr.)

Zerov, M. (1990). Works: In 2 v. Vol. 1. Kyiv: Dnipro (in Ukr.)

Статтю отримано 16.12.2019

Alyona Palash

LINGUOCULTURAL CONCEPT «KYIV» IN MYKOLA ZEROV'S POETIC LANGUAGE

The article deals with the linguocultural analysis of the Kyiv concept in M. Zerov's linguistic thinking; formation of signs of poetic concept is traced; the reproduction of the description of Kyiv, the princes who ruled in the times of Kyivska Rus', the individualization of the language style of M. Zerov in expressive and imaginative means; the contribution of neoclassics to the development and enrichment of the Ukrainian language is analyzed. The focus is on the contextual-semantic structure of Kyiv tokens in the language of the writer; the lexical-semantic variants (LSW) are considered: 1) the city; 2) the state; 3) state power; 4) residents of the city; given examples and analyzed LSV tokens Kyiv. The peripheral zones of the semantic-conceptual field in which there are microfields (cognitive codes) are investigated; special features of the conceptual sphere of M. Zerov; the chronotype of Kyiv, which is defined by real time intervals, is characterized; the juxtaposition of Kyiv in the two temporal planes of the past and the present is due to the fact that the present is conceived by Zerov not as a total renewal of the old, which was widespread in Soviet poetry, but as destruction, and the past – as the need to preserve the spiritual and moral potential of man and through him – as a prospect into the future.

Keywords: concept, linguistic picture of the world, poetic concept, idiostyle, microfields, conceptosphere, proper names.